

Kósa László–Filep Antal: A magyar néptáji-történeti tagolódása

Szinte érintésnyi közelségben még az az idő, melyben a mainál jóval szűkebb táji keretek közé szorított ember tájékozódását közvetlen környezetében csupa őseitől örökölt hely- és tájnév biztosította. Amikor a hegyek, vizek, erdők, irtások éppúgy a hely megjelölésének eszközei voltak, mint a nagyobb szárazulatok, a vízmosások és dágványok vagy a földet elborító növényzet; a fűz, az éger, a bozót. Közvetlenül tapasztalható jellegzetességek fejeződtek ki a falu határán már túllevő, de azért még közvetlen életterét jelentő tájak elnevezésében is. Ezeket formálta, tette kifejezőbbé lakója, és hagyományozta nagyon következetesen nemzedékek között folytonosságot teremtő erős kapocsként. Az apró földrajzi megjelölések így építettek mind nagyobb tájakat, illeszkedtek a felülről összefogó közigazgatás fogalomrendszerébe s „értelmezték” hovatovább az egész országot. E nem minden részletében tudatos folyamat eredménye volt az azonos nevű tájak sokasága. A hegyhát, sárrét, mezőség típusú tájnevek a magyarlakta vidékek egészét behálózták. Az élete nagyobb részét egy helyben töltő ember számára a más tájat is illető azonos név mégsem okozott félreértést. Környezetében jól, egyértelműen eligazította, a tőle távol levő azonos névalakkal pedig életében is alig találkozott.

A mai ember számára e fogalmak zöme, ha nem is értelmetlen, de nem kapcsol közvetlen tartalmat. A népi tájmegjelölések vagy azért idegenek számára, mert megváltozott maga a környezet, amelynek jellegzetességét a fogalom kifejezi, vagy azért, mert a földrajzkiadványból iskolában tanult újabb keletű fogalmak a fizikai—földrajzi következetesség érvényesítése miatt szakítanak a népi tájnevekkel. Csak-hogy a táj — történeti értelemben és a mára vonatkozathatóan is — nem egyszerűen a pusztai tájékozódás tárgya, a terület, melyet minden részletében jelölni kell, hanem — a belső mozgást kevésbé biztosító társadalmakban még inkább, mint ma — az emberi kultúrát hordozó egység is; kapcsolat, amely hasonló viselkedésű közösségek mozaikjaira bontja az azonos etnikumot is, úgy, hogy végül csak e mozaikok együttese fejezheti ki az egységes népi kultúrát. Ennyiben a népesség táji-történeti tagolódásának, függetlenül a fogalom használatától vagy feledésbe merülésétől, máig ható értelme van, hiszen a magyarság mai egész kultúrájának, még inkább kulturális különbségeinek megértéséhez szolgáló kulcs. A kulturális integráció lehetőségeinek felmérése vagy gátló tényezőinek felismerése a táji-történeti csoportok vizsgálatát aligha nélkülözheti.

A néprajztudomány sajátos helyzetben van, midőn a táji-történeti típusok leírására vállalkozik. Tisztán áll előtte a feladat etnográfiai fontossága (tudja, hogy a táji tagolódás etnográfiai különbségeket fejez ki), de hiányzik is számára az a szükséges előzetes ismeret, amelynek más tudományágak, főként a történettudomány, a nyelvészet és a földrajz eredményeiből kellene összegződnie. A néprajzot csak részben érdekli a történeti tények időbeli alakulása, kapcsolódásuk s kapcsolatuk időben is változó értelme (ahogy például a történettudományt elsődlegesen érdekli mindez), és sokkal inkább a kész viszonyok természetére kérdezne. A táji tagolódás és az ember kapcsolatában sem annyira a történeti-táji tagolódás tényére lenne kíváncsi, mint inkább a tájilag is kifejeződő kulturális különbségek mai mibenlétére. Tudománytörténeti előzmények magyarázhatják, hogy miért kényszerül a néprajztudomány — saját későbbi fejlődése lehetővé tétele érdekében — ma olyan feladatok megoldására, melyeket a rokon tudományoknak már régebben meg kellett volna oldania.

Az előttünk fekvő könyv szerzői — miként a könyv lapjain is többször említik — egyetemi éveik során, Tálasi István professzor előadásai nyomán jutottak el a téma fontosságának felismeréséhez, s azokat a főbb módszertani elveket is ott sajátították

el, melyek lehetővé tették számukra a téma újszerű feldolgozását. Segítette őket ebben széles körű történelmi ismeretük, meg az a jártasság, amelyet a nyelvészet, a topográfia és a művelődéstörténet területén egyaránt megszereztek, s ami, tegyük hozzá, a magyar néprajztudomány jó művelésének mindenkor feltétele volt. De talán ennél is figyelemre méltóbb elméleti igényük, mely a Kósa László által írt bevezetőben s a közösen alkotott szócikkekben egyaránt megmutatkozik. Ez az igény teszi számunkra nyilvánvalóvá, hogy a tájhoz köthető népi csoportok kultúrájának vizsgálati programja (a kultúrát itt is, máskor is széles értelemben használva) nemcsak magyar, jelenlegi hazai néprajzi stúdiumokhoz kapcsolódó kérdés, hanem általánosabban is a nemzetközi néprajzi érdeklődés egyik központi témája.

A bevezető (Néprajzi csoportok és tájak a magyar népismeretben) szerzője induktív úton járja körül tárgyát, majd tanulmánya summájaként röviden fölvilantja annak az elméleti vitának a főbb vonásait (milyen alapon tagolható a táji-történeti közösség), mely a későbbiekben analitikusan földolgozott magyar anyaguk kiértékelését, rendszerezését lehetővé teheti. Tanulmánya nagyobb része mégis tudománytörténeti jellegű áttekintés, annak a folyamatnak időrendi bemutatása, melynek során a kezdeti (reformkori) romantikus őskereso kérdéseket (kik a leginkább magyarok; a palócok, netán a székelyek?) a tudományos igényű kérdés váltotta föl; miként tagolódik a magyar népi kultúra tájak szerint. E tudománytörténeti áttekintést korunkig folytatja. Így ismereti azokat a főbb eredményeket is, melyek Györffy István, Viski Károly s legújabban Diószegi Vilmos kutatásait dicsérik. Áttekintése különösen alkalmas lehet a még tájékozottabbaknál is olykor fellelhető tévképzetek eloszlatására. Hasznosan foglalja össze a székelykérdés irodalmának legfontosabb megállapításait, rámutat a palócok gyűjtőnévvel összefogott északi magyarok között megeendő különbségtevés szükségességére, s módszertanilag is fontos megjegyzéseket tesz a népi kultúra újabbkori széttöredezetségének történeti folyamatára vonatkozóan.

A bevezetést záró, már említett elméleti összegzés három csoportba sorolja a táji-történeti különbségekkel magyarázható néprajzi egységeket. Az első egységet adó *néprajzi* vagy *etnikai* csoport két altípust foglal magába. Az egyikbe azok, a tájilag is körülhatárolható közösségek tartoznak, melyek — a szociológiából kölcsönzött szakkifejezéssel élve — sajátos „mi” tudattal rendelkeznek. Ezek a csoportok — például a székelyek, kunok, jászok — megfelelő történeti érveléssel, rendi-társadalmi kiváltságokkal és egyéb, másoktól elkülönítő tényezőre hivatkozva alakíthatják ki közösségi, összetartozási tudatukat. Az etnikai csoport másik altípusába tartozóknál a külső megítélés zár egybe, tehát jóval kevésbé formalizálhatók, mint a „mi” tudattal rendelkezők. Am esetenként a belső összetartozás tudatával szinte egyenértékű magatartási és egyéb azonosságok figyelhetők meg náluk (palócok, poták stb.). A másik csoport az úgynevezett *etnokulturális*, még a másodjára jelzett altípus értelmében sem valós csoport, hanem a néprajzi kutatás által kialakított segédfogalom, melyben bizonyos véges számú és értékű kulturális hasonlóság alapján (házassági szokások, hiedelmek) sorolnak együvé közellakókat. Végül a harmadik fogalom, a *táji csoport*, a legtágabb értelemben ragadja meg a táj és az ember kapcsolatát (hetésiek, somogyiak). Nem kétséges, hogy ez az utóbbi széles értelmű csoport, mely szintén rendelkezik vagy történetileg valamikor rendelkezett az összetartozás és az ennek megfelelő közös cselekvési formák jegyeivel, a legkevésbé kutatott táji-történeti típus és a legnehezebben is formalizálható a kutatás számára. Végül a bevezető röviden ismerteti a népi tájelnevezési gyakorlatot, a tájnévadásban megfigyelhető bizonyos szabályosságokat, s jelzi, hogy a szócikkek földolgozásánál a bevezetőben vázolt elméleti modell érvényesítésére törekedtek.

A második részben (Néprajzi csoportok és tájak) a társszerzők a szócikkek betűrendje szerint haladva adnak nagyon hasznos, részletes, a témában kézikönyvszerűen használható segédkönyvet. Nem a fontosság szerint, hanem inkább a gazdag ismeretanyagból a recenszens önkénye által kiragadva, jellemzőként említünk meg néhány címet. A tájnevek elhalásának példájaként említhetjük, hogy a Duna—Tisza köze fogalomnak a XVIII. századot megelőzően a Két víz köze és (legalább rész-

ben) a Homokság elnevezés felelt meg. A Hegyalja elnevezés a magyar etnikum által lakott területeken hat esetben szerepel tájnévi megjelölésként. A kézikönyvből pontosan kiderül, hogy kik a póták, a hostátiak és milyen jellemzői vannak a Nyitra menti Zoboralja magyar etnikumának. Részletes településtörténeti tablókat kapunk a volt hódoltságai területek benépesítéséről, nemcsak a külső telepítés, de a belső migráció részleteiről is.

A szerzők a fellelhető történeti névalakok lehetőleg teljes közreadására törekedtek, ami érthetően megnöveli a könyv használhatóságát a szakember számára. Nagy érdeme a könyvnek a pontos irodalmi tájékoztatás a szócikkek végén. Történeti, néprajzi és nyelvészeti vagy földrajzi munkákat válogattak össze lehetőség szerint, hogy ezzel is megkönnyítsék a tovább kutatni szándékozó munkáját. Itt tűnik ki igazán a szerzők türelme, s hogy munkájuk mennyire fáradságos lehetett, hiszen több esetben kiderül, hogy szinte járatlan úton haladtak, töredékes vagy erősen elavult irodalmat kellett kiegészíteniök. A cikkek végén felsorolt irodalom külön bibliográfiaként csatlakozik a kötethez, melyet végül a külföldi helynévalakok és a néprajzi tájak felsorolása zár. Nagy kár, hogy a kötet mellékleteként nem készült legalább az áttekintést megkönnyítő térkép. Bár a térképre vetítésnek számos, a bevezetőben impliciten jelzett akadálya lett volna, gondolva itt az átfedésekre és arra, hogy egyes esetekben térképre alig vetíthető jelenségekről esik szó, a térkép mégis sokat segíthetne a tájékozódásban, a manapság ugyancsak hiányos topográfiai ismeretek felelevenítésében.

A módszerében is sok újat felmutató munka remélhetőleg a jellegében még „néprajzibb” kutatások kiindulópontja lesz. Ennek szükségére a szerzők is utalnak, megemlítve azt a nagy feladatot, mely a néprajztudományra vár a magyarság táji-történeti tagolódásának még pontosabb megrajzolásával — s főként az így megragadott kulturális különbségek *mibenlétének* összetett és modern értelmezésével kapcsolatban. (*Akadémiai, 1975.*)

NAGY JÓZSEF ZSIGMOND

